

Беласточчына і беластачане ў пэрыяд змаганьня за незалежнасьць Беларускай Народнай Рэспублікі

Да Першай сусьветнай вайны тры паветы Беласточчыны: Сакольскі, Беластоцкі і Бельскі належалі да тых, у якіх беларускае нацыянальнае жыцьцё разьвівалася даволі хутка. Дарэчы, тут былі і даўнія традыцыі беларускага руху. Тут выдавалася ў 1862 г. “Гутарка двух суседаў”, а ў 1863 г., магчыма, і “Мужыцкая праўда”. Яе выдавец, Кастусь Каліноўскі, нарадзіўся ў Мастоўлянах на памежнай цяпер Сьвіслачы, а яго галоўны ідэйны супраціўнік, правадыр г. зв. “заходнерускай партыі” прафэсар Міхайла Каяловіч — у недалёкай Кузьніцы. Але праваслаўныя былі і сярод паўстанцаў, напрыклад, Язэп Такарэвіч зь Бельску, які на эміграцыі задумаў выдаваць беларускую газету. У наступным пакаленьні з Грыневіч–Малых, што пад Бельскам, паходзіў Ігнат Грынявіцкі, забойца цара Аляксандра II і духоўны бацька беларускай фракцыі Народнай Волі — рэвалюцыйнай партыі, якая спрабавала ўскалыхнуць Расейскую імперыю.

На пачатку XX ст. зьявіліся першыя ўласна беларускія палітычныя арганізацыі — Беларуская рэвалюцыйная партыя, а затым Беларуская рэвалюцыйная (пасля — сацыялістычная) грамада. Актыўным дзеячам БСГ быў пецяярбургскі студэнт родам з Кленікаў Бельскага павету, сын тутэйшага праваслаўнага сьвятара — Яўген Хлябцэвіч. Дзякуючы яму мясцовая беларуская арганізацыя БСГ існавала ўжо ў 1906 г. З 1907 г. да БСГ належаў іншы сьвятарскі сын, Іван Краскоўскі з Дубіч–Царкоўных, які ў шэрагі арганізацыі ўцягнуў шмат сялянскай моладзі. (Бацька Івана, а. Ігнат, у час студэнцкай маладосьці быў нарадавольцам). Краскоўскі, які пасля стала жыві і працаваў у Вільні, далучыўся да братаў Івана і Антона Луцкевічаў. Тут да іх далучыўся і Ўсевалад Ігнатоўскі, родам з Такароў, які вырас у падгайнаўскіх Дубінах, у будучыні выдатны савецкі дзеяч і беларускі гісторык. Каталіцкая моладзь з Саколышчыны з 1909 г. далучалася да гарадзенскага гуртка беларускай моладзі, арганізаванага ксяндзам Францішкам Грынкевічам.

Безумоўна, усё пайшло б зусім іначай, каб ня Першая сусьветная вайна і, перад усім, безанства 1915 г. Амаль усё праваслаўнае насельніцтва Беласточчыны падалося ва ўцёкі ў глыб Расеі і практычна было непрысутным на бацькаўшчыне ў час, калі вырашаўся яе лёс на цэлыя дзесяцігодзьдзі. Адступаючы, расейскія войскі палілі вёскі, а тое, што засталася, расьцягалі нядобразычлівыя суседзі. Зь беларускага гледзішча Беласточчына на некалькі гадоў стала наагул пустэльніяй. Беларусь перарэзала лінія фронту, і сабраліся тут натоўпы жаўнераў. Досьць сказаць, што было іх удвая больш, чымсьці ўсіх беларусаў, здольных насіць зброю.

На нямецкім баку фронту ў Вільні засталіся браты Луцкевічы ды Вацаў Ластоўскі. Спрабавалі яны разгарнуць беларускі нацыянальны рух на акупаванай тэрыторыі, але гэта была вельмі цяжкая задача ў сувязі зь бежанствам. Першая беларуская школа на Беласточчыне адкрылася ў Грабаўцы, што пад Дубічамі–Царкоўнымі, паколькі насельніцтва вёскі не падалося ў бежанства. Настаўнічала тут Вера Матэйчук з Агароднічак (народжаная ў Супрасьлі), у будучыні правадыр беларускага партызанскага руху. Сярод яе партызанаў у 1920–я гг. былі сыны тых, якія належалі да арганізацыі Івана Краскоўскага на пачатку стагодзьдзя. Незвычайны гэта прыклад так раньняй пераемнасьці арганізаванага беларускага руху ня толькі на Беласточчыне, але і ва ўсёй Бела-

русі. Дзякуючы таму можам сабе ўявіць, якая была б тут моц беларускага руху, калі б ня бежанства.

У дадзеных гістарычных абставінах беластачане не адыгралі вялікай ролі ў станаўленьні незалежнай Беларусі, бо адыграць не маглі. Захавалася мала прозьвішчаў нашых людзей, якія пакінулі сьлед на раньнім этапе гэтага змаганьня. Ведаем, што ў вайсковым руху дзейнічаў Сыцяпан Пятэльскі з Гарадка, вядомы як нашаніўскі паэт М. Арол.

Тым больш вылучаецца асоба ўраджэнца Саколышчыны Язэпа Варонкі, які да 1914 г. вучыўся на юрыдычным факультэце Пецярбургскага ўнівэрсытэту. Варонка ў 1917 г. уступіў у БСГ. Быў актыўным удзельнікам II-ой сэсіі Цэнтральнай рады беларускіх арганізацый у кастрычніку 1917 г. і выбраны быў камісарам юстыцыі і ўнутраных спраў Вялікай беларускай рады. Удзельнічаў у падрыхтоўцы і правядзеньні Усебеларускага зьезду 1917 г.

21 лютага 1918 г. Выканаўчы камітэт Усебеларускага зьезду выдаў Першую ўстаўную грамату, у якой абвясціў сябе часовай уладай у Беларусі. Органам выканаўчай улады стаў Народны Сакратарыят Беларусі, які ачоліў наш зямляк Язэп Варонка. Ён быў і адным зь ініцыятараў абвясчэньня незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі 25 сакавіка 1918 г. Абавязкі старшыні Народнага Сакратарыяту і міністра замежных спраў ён выконваў да ліпеня 1918 г.

У сьнежні 1918 г. у выніку дамовы паміж Беларускай Віленскай радай і Літоўскай Тарыбай Язэп Варонка стаў міністрам беларускіх спраў і членам Кабінэту міністраў Літвы. Пасаду гэтую ён займаў да красавіка 1920 г.

Урад БНР з Антонам Луцкевічам на чале пераехаў у Горадню. Як і ўсюды, беларускі нацыянальны рух у выніку бежанства быў вельмі слабы. Толькі на зломе жніўня і верасня 1918 г. настаўнік мясцовай беларускай школы Аляксандар Грыкоўскі, родам з Корніна на Бельшчыне, стварыў тут Беларускі камітэт. На жаль, неўзабаве Грыкоўскі заўчасна памёр ад сухотаў. Яго паховіны сталі беларускай патрыятычнай маніфэстацыяй, а сябра нябожчыка кампазытар Ян Тарасевіч прысьвяціў яму песьню.

Адной з галоўных задач беларускага руху была арганізацыя беларускага войска. Актыўны ўдзел прымаў у гэтым ураджэнец Гарадка Мікола Дзімідаў, спачатку як чыноўнік літоўскага міністэрства абароны, а неўзабаве як камэндант г. Горадні, адказны за набор рэкрутаў. Дзімідаў дзейнічаў вельмі энэргічна і адкрыў вэрбавачныя пункты, у тым ліку ў Беластоку і Саколцы. Сярод афіцэраў беларускага гарадзенскага палка быў падпалкоўнік Кастыцэвіч, безумоўна, сын бельскага сьвятара Васіля Кастыцэвіча.

На пачатку лютага 1919 г. у выніку польска-нямецкага пагадненьня заходнебеларускія землі перанялі палякі. Беларусы трымаліся ў Горадні, але палякі разганялі мясцовыя беларускія прадстаўніцтвы і арыштоўвалі беларускіх вярбавачных афіцэраў, між іншым штабс-капітана Хомчыка ў Супрасьлі, Гораша ў Паўднёвым Востраве, Юльяна Касьценчыка і Аляксандра Кандрусіка ў Індуры. Беласточчыну палякі лічылі неад'емнай часткай Польшчы. Неўзабаве палякі занялі таксама Горадню і абяззброілі беларускі полк. Сярод беларускіх палітыкаў і вайскоўцаў наступіў разлад. Частка адступіла ў Літву, але большасьць шукала пагадненьня з палякамі.

У жніўні 1919 г. польскія войскі ўвайшлі ў Менск. У верасні горад адведаў Юзаф Пілсудзкі, які неўзабаве даў згоду на аднаўленьне працы Рады БНР і фармаваньне беларускага войска. У Беларускай вайскавай камісіі працавалі афіцэры Мікола Дзімідаў і Антон Борык, родам з Сынкоўцаў на Саколышчыне*. Сярод афіцэраў знаходзім

* Адносна Антона Борыка А. Латышонак памыляецца: гэты дзеяч паходзіў не з Саколышчыны, а з вёскі Сьвілы Лідзкага павету Віленскай губэрні (цяпер знаходзіцца на тэрыторыі Канвялішкаўскага сельсавету Воранаўскага раёну). Гэта вынікае з ягоных вайсковых эвідэнцыйных картак, якія сёньня захоўваюцца ў Цэнтральным вайсковым архіве ў Варшаве (СAW. Kolekcja Akt Personalnych. Sygn. I.481.V.8723). — Рэд.

яшчэ жыхара Бельска–Падляскага Паўла Гапановіча, народжанага ў Горадні, сына бельскага лесьніка. Чыноўнікам БВК быў Уладзіслаў Чаржынскі са Старакаменнай на Сакольшчыне (у будучыні вядомы літаратурны крытык). Уладзіслаў Казлоўскі з Залесься, што на Сакольшчыне, паступіў у школу падхаружых. Ён пасьпее яшчэ адзначыцца ў баі, а пасьяла стане выдатным дзеячам. Прыгадаем тут і шараговага жаўнера Сыцяпана Самойліка з Грабянёў Сакольскага павету, які добраахвотна ўступіў у беларускае войска.

Летам 1920 г. у выніку наступленьня Чырвонай Арміі Менск і ўся Беларусь патрапілі ў рукі бальшавікоў. Сярод беларускіх палітыкаў дайшло да чарговага (пасьяла сэцэсі Ластоўскага, які стварыў урад БНР у Коўні), расколу. Узьнік Беларускі палітычны камітэт, які ўступіў у перагаворы з генэралам Станіславам Булак–Балаховічам, які ў той час распараджаўся даволі моцнай вайсковай групай, якая называлася Беларускай народнай арміяй. Атрад Балаховіча прыбыў з Эстоніі праз Латвію ў выніку стараньняў Беларускай вайскова–дыпляматычнай місіі ў краінах Балтыі. (Дарэчы, адным з дыпляматаў гэтай місіі быў Янка Чарапук з Новага Двара, што на Сакольшчыне, у будучыні лідэр беларускага руху ў Амэрыцы). Балаховіч адначасова вёў размовы з Барысам Савінкавым і Расейскім палітычным камітэтам. У выніку гэтых складаных размоў, якіх пратэктарам быў Юзаф Пілсудзкі, створана была саюзная армія, у склад якой уваходзілі як беларускія, так і расейскія часткі. Да генэрала Булак–Балаховіча далучыліся і тыя афіцэры БВК, якія спадзяваліся, што пад камандаваньнем слаўнага генэрала разгорнуць больш паспяховае змаганьне за вольную Беларусь. Сярод іх вылучаецца Мікола Дзямідаў, які ў навакольлі Беластоку набраў з добраахвотнікаў батальён у чалавек чатырыста, зь якім зьявіўся ў лягеры генэрала Булак–Балаховіча пад Туравам.

На пачатку лістапада армія генэрала Булак–Балаховіча рушыла на ўсход і ўзяла Мазыр. Тут абвешчаны быў роспуск як варшаўскага, так і ковенскага ўрадаў БНР і створаны быў новы зь Вячаславам Адамовічам на чале. Станіславу Булак–Балаховічу паднесены быў тытул Начальніка Беларускай Дзяржавы. На жаль, наступленьне генэрала спынілася на Дняпры. Затым намнога мацнейшыя чырвоныя дывізіі сталі адцясьняць балахоўцаў на ўсход. 27 лістапада Булак–Балаховічу пагражала нават акружэньне. Тады выратавалі яго жаўнеры беластоцкага батальёну і смаленскага палка.

28 лістапада да Дзямідава дайшла вестка аб пачатку збройнай абароны Случчыны. Як ён заявіў, “давераны яму батальён на заклік не пакідаць роднай зямлі і бараніць яе да апошняга, нягледзячы на поўны адыход расейскай арміі, з энтузіязмам сустрэў гэтую вестку”. 29 лістапада батальён уступіў у пераможны бой з бальшавіцкім 40–м стралковым палком, страціўшы 4 забітых і 10 раненых. За незвычайную адвагу падвышэньне атрымалі падпаручнік Уладзіслаў Казлоўскі і штабс–капітан Кастыцэвіч (на маю думку — Яраслаў, заслужаны пазьней школьны дзеяч у Бельску). З сьнежня батальён адбіў атакі бальшавікоў пад вёскай Вялікая Малышаўка. Дзямідаў ішоў на дапамогу Случкай брыгадзе, у якой, дарэчы, начальнікам штабу быў Антон Борык. На жаль, Рада Случчыны вырашыла спыніць змаганьне і перайшла на польскі бок фронту. Батальён Дзямідава апэраваў на Мазыршчыне да студзеня 1921 г., калі нарэшце мусіў перайсьці на польскі бок фронту.

Рыскі трактат 1921 г., заключаны між Польшчай і Расейй, санкцыянаваў падзел Беларусі паміж гэтымі дзяржавамі. Пэрыяд палітычнага і ваеннага змаганьня за сваю беларускую дзяржаву скончыўся толькі частковай удачай — стварэньнем Беларускай ССР. Тым ня менш, зроблены быў вялікі крок наперад; яшчэ за некалькі гадоў перад гэтым ніхто аб незалежнай беларускай дзяржаве і ня думаў.

Нам, беластачанам, застаецца гонар за землякоў, якія апошнімі з усіх беларусаў зышлі з поля бою за незалежную Беларускую Народную Рэспубліку.